

SEMANTINĖS IR STRUKTŪRINĖS MODALUMO RAIŠKOS PRIEMONIŲ YPATYBĖS SENUOSIUOSE (XVI A.) LIETUVIŲ KALBOS RAŠTUOSE¹

Erika Jasionytė-Mikučionienė

Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. p.: erika.jasionyte@gmail.com

1 Įvadas

Daugelyje pasaulio kalbų modaliniai žymikliai esti multifunkcionalūs. Multifunkcionalumas įprastai aiškinamas kaip reikšmių raidos pasekmė. Teigiama, kad vieni iš dažniausių procesų (arba mechanizmų), lemiančių modalinių reikšmių raidą, esti metaforizacija, metonimizacija, pokalbio implikatūra (ang. *conversational implicature*) ir kt. Vykstant šiems procesams, dinaminę reikšmę turintys vienetai įgyja deontinių reikšmių, o deontinę reikšmę turintys – episteminių arba diskurso reikšmių. Įgydami naujų reikšmių, modaliniai vienetai gali prarasti turėtas reikšmes ir todėl būti siejami su semantiniu išblukimu (ang. *semantic bleaching*) (plg. Lehman 1995). Vis dėlto ne visų kalbų modalumo sistemoms charakteringas semantinis išblukimas: kaip pastebi Hansenas (2004, 261), slavų kalbose modalinių vienetų reikšmė ne išblunka, bet pakinta iš vieno semantinio domeno į kitą. Iš lietuvių kalbos medžiagos taip pat matyti, kad modalinės reikšmės, kurios užfiksuotos ankstyvuju kalbos etapu, ne išblukusios, bet išlikusios iki šių dienų.

Be minėtų semantinius modalinių vienetų kitimus motyvuojančių procesų, esti dar vienas, susilaukęs daug dėmesio literatūroje, – tai subjektifikacijos (ang. *subjectification*) procesas (Traugott 1989; taip pat Traugott ir Dasher 2002; Traugott 2003 bei kt.). Subjektifikacija suprantama kaip subjektyvaus kalbėtojo požiūrio raiška perteikiamos propozicijos atžvilgiu. Kitaip tariant, kalbinių vienetų reikšmės subjektyvėja (arba tampa subjektifikuotos), kai jos palapsniui tampa paremtos subjektyviu kalbėtojo vertinimu esamos dalykų padėties atžvilgiu (Traugott 1989, 311). Subjektifikacijos procesą gerai iliustruoja modalinių reikšmių kitimas iš neepisteminio domeno į episteminį: episteminės reikšmės esti paremtos subjektyviu kalbėtojo požiūriu į propoziciją. Kaip žinoma, ne visos neepisteminės reikšmės yra subjektyvios. Pavyzdžiui, dinaminėms reikšmėms subjektyvumo požymis nėra relevantiškas, kaip ir kai kurioms deontinėms reikšmėms, – vadinamosioms objektyvioms deontinėms reikšmėms, pavyzdžiui, nuo situacijos dalyvio

---

¹ Tyrimas atliktas pagal projekta „Modalumas ir evidencialumas lietuvių kalboje“, finansuojama Lietuvos mokslo tarybos (sutarties nr. MIP-062/2014). Straipsnio autorė dėkinga anoniminiams recenzentams už vertingas pastabas.

nepriklausančioms (ang. *participant-external*) reikšmėms. Subjektifikacijos procesas atspindi universalią modalinių reikšmių formavimosi tendenciją: pirmiausia kalbose randasi dinaminės reikšmės, paskui deontinės, galiausiai – episteminės (plg. Bybee et al. 1994).

Reikšmingą vaidmenį klostantis modalinėms reikšmėms turi kontekstas (plg. Heine 2002, 83). Ypač akcentuojamas sintaksinio konteksto vaidmuo susidarant modaliniams vienetais. Jau Bolingeris pastebėjo, kad kai veiksmažodis imamas vartoti su bendratimi, jis pradeda tapimo pagalbinu (arba modaliniu) veiksmažodžiu, t.y. gramatinimo, procesą (Bolinger 1980, 297). Veiksmažodžio papildymas bendratimi reikšminga, nors ne vienintelė sąlyga tam, kad veiksmažodis taptų modaliniu, ar, pagaliau, pagalbinu veiksmažodžiu (panaši mintis išsakyta *in* Boye & Harder, 2012). Tarkim, valios veiksmažodžiai, kurie nelaikomi modaliniais veiksmažodžiais, sakinyje taip pat eina su bendratimi, plg. lietuvių kalbos pavyzdžius su nemodaliniu veiksmažodžiu *norėti* ir modaliniu *turėti*:

(1) Aš **noriu** miegoti.

(2) Aš **turiu** miegoti.

Siekiant nustatyti, kuris iš pateiktų predikatų linkęs gramatiškėti, be papildymo bendratimi, reiktų atsižvelgti į kitus konteksto veiksnus. Anot Traugott (2006, 112), klostantis modalinėms reikšmėms, reikšmingi tokie konteksto veiksniai kaip: a) modalinio veiksmažodžio subjektas (1-ojo, 2-ojo ar 3-iojo asmens; gyvas ar negyvas), b) komplementinio veiksmažodžio semantika, gramatinės jo ypatybės (laikas ir veikslas), c) kiti įvairūs formalieji žymikliai, tokie kaip neiginio žymikliai, modaliniairieveksmiai ir pan. Analizuojant modalinių veiksmažodžių reikšmių pobūdį, atsižvelgiama į aukščiau išvardytus sintaksinius, taip pat į pragmatinio (arba diskursinio) konteksto veiksnus.

2 Tyrimo medžiaga ir metodai

Empirinės medžiagos tekstyną sudaro du pagrindiniai XVI a. tekstai: pusiau originalia laikoma J. Bretkūno *Postilė* (1591; BP) ir iš lenkų kalbos versta M. Daukšos *Postilė* (1599; DP). J. Bretkūno „Postilė“ – kompiliacinis darbas, kuriame pateikti paties J. Bretkūno sakyti pamokslai ir žymiausių protestantų teologų darbai, I-oji dalis – neoriginalios „Postilės“ perikopės. M. Daukšos „Postilė“ – verstinis pamokslų rinkinys. Analizuojant senuosius raštus, naudotasi Lietuvių kalbos instituto sudarytomis elektroninėmis senųjų raštų konkordancijomis (<http://www.lki.lt/seniejirastai/home.php>), taip pat pačiais paminklais (BP duomenys tirti iš fotografuotinio leidimo (sud. Aleknavičienė 2005), modaliniai vienetai išrinkti rankiniu būdu). Empirinės medžiagos tekstyną sudaro 6140 skirtingų modalinių vienetų pavyzdžių.

Nagrinėjant modalinius vienetus senuosiuose lietuvių kalbos raštuose pirmiausia remiamasi deskriptyviniu metodu, tačiau modalinių vienetų reikšmių ir vartosenos aprašas neįmanomas be analizės, tad, aptariant galimas modalinių reikšmių kitimo ir susidarymo tendencijas, taikomas analitinis metodas.

3 Neepisteminio modalumo raiška

Neepisteminio modalumo kategorija labai nevienalytė ir neretai apibrėžiama įvardijant neepisteminio modalumo tipus. Bendrai sutariama, kad neepisteminis modalumas apima du tipus: dinaminį ir deontinį. Dinaminis modalumas paprastai apibrėžiamas kaip tam tikro gebėjimo priskyrimas sakinio subjektui. Kitaip tariant, subjektas geba atlikti veiksmą, išreikštą pagrindiniu sakinio predikatu, pavyzdžiui:

(3) *That kid **can** sing like Frank Sinatra.* (Nuyts 2006, 3)

„Tas vaikas **gali** dainuoti kaip Frankas Sinatra.“

Deontinis modalumas (ang. *deontic modality*), savo ruožtu, pirmiausia siejamas su valios aktais (plg. Holvoet ir Judžentis 2004, 83). Neretai deontinis modalumas apibrėžiamas leidimo (ang. *permission*) ir įpareigojimo (ang. *obligation*) terminais (Palmer 1986, 96-97). Tokiu atveju modalumo šaltinis (ang. *modal source*) yra kalbėtojas, o modalumo objektas (ang. *modal target*) – gramatinis subjektas, plg.:

(4) ***Privalai** susirūpinti savo sveikata.*

Van der Auwera ir Plungianas (1998) deontinį modalumą suvokia plačiau, t.y. kaip nuo situacijos dalyvio nepriklausančio (ang. *participant-external*) modalumo potipį. Deontinis modalumas išsiskiria tuo, kad „kyla“ iš kokio individo, asmens (kalbėtojo ar nebūtinai) arba kokios nors autoritetingos institucijos, yra paremtas socialine ar etine norma (van der Auwera & Plungian 1998, 81). Taigi deontinio modalumo van der Auwera ir Plungianas neapriboja tik įpareigojimo ir leidimo supratimu. Nuo situacijos dalyvio nepriklausantis (ang. *participant-external*) modalumas atitiktų deontinį ir dinaminį (tiksliau, situacinį) modalumą. Nuo situacijos dalyvio priklausantis (ang. *participant-internal*) modalumas sutaptų su ta dinaminio modalumo sritimi, kuri susijusi su vidiniais subjekto gebėjimais (ang. *ability*) ar vidiniu poreikiu (ang. *need*). Kalbant apie neepisteminį (kaip ir apie episteminį) modalumą senuosiuose lietuvių kalbos raštuose remiamasi van der Auweros ir Plungiano deontinio modalumo supratimu.

3.1 *Turėti*

Analizuotuose senuosiuose raštuose neapibrėžtinė būtinybė dažniausiai realizuojama veiksmažodžiu *turėti*: BP iš viso rasta 870 aptariamo veiksmažodžio pavartojimo atvejų, o DP – 2970. *Turėti* vartojamas asmeninėse konstrukcijose, kur subjektas reiškiamas nominatyvu, o objekto pozicijoje galima dvejopa komplementacija – ir vardažodinė (NP), ir veiksmažodinė (bendratis – INF). Pastebėta, kad abiejuose nagrinėtuose šaltiniuose *turėti* dažniau papildomas bendratimi nei vardažodžio grupe, tiesa, procentinis pasiskirstymas abiejuose šaltiniuose skiriasi: DP *turėti* komplementuojamas vardažodžio grupe 48,3 % visų vartosenos atvejų (1435 atvejais iš 2970), o bendratimi komplementuojamas 51,7 % visų vartosenos atvejų (1535 iš 2970). BP *turėti* su NP sudaro 24,7 % visų atvejų (215 atvejų iš 870), o *turėti* su INF sudaro 75,3 % visų atvejų (655 atvejais iš 870). Vadinas, galima daryti prielaidą, kad *turėti* kaip modalinis veiksmažodis dažnesnis nei kaip leksinis posesyvinis veiksmažodis, mat modalinių reikšmių *turėti* įgyja tik konstrukcijose su bendraties komplementu.

Kai *turėti* reiškia modalumą, daugeliu atvejų realizuoja nuo situacijos dalyvio nepriklausančią (ang. *participant-external*) būtinybę, kurią inicijuoja tam tikros išorinės aplinkybės. Tai, ką veiksmažodžio subjektu reiškiamam veikėjui tenka atlikti ar išgyventi, gali priklausyti nuo skirtingų išorinių veiksnių, skirtingo atliekamo veiksmo ar patiriamos būsenos „šaltinio“, lemiančio skirtingo tipo (pavyzdžiui, deontinės ir nedeontinės) būtinybės reikšmių skirtį. Jei modalumo raišką perteiktume struktūriniu modeliu [NP *turėti* VP], modalumo šaltinis galėtų būti:

- A. arba kokia išorinė jėga, neturinti autoriteto (pvz., išorinės objektyvios aplinkybės);
- B. arba kokia išorinė jėga, turinti autoritetą (pvz., moralinės vertybės, religinė arba socialinė konvencija ar pan.);
- C. arba pats NP referentas, vidinės jo savybės (poreikiai, norai), inicijuojančios būtinybę.

Analizuojant medžiagą pastebėta, kad skirtis tarp modalumo šaltinio A ir B, kitaip tariant, skirtis tarp deontinio ir nedeontinio būtinybės potipio ne visada aiški ir priklauso nuo konteksto. Vis dėlto galima išskirti tam tikrus konteksto požymius, kurie padeda apibrėžti deontinę veiksmažodžio *turėti* reikšmę:

a) direktyvūs kontekstai, kai kalbėtojas tiesiogiai kreipiasi į skaitytoją (arba klausytoją), o kreipimosi autorius, arba modalumo subjektas, neretai yra kolektyvinis, įvardytas įvardžiu „mes“: raginama laikytis taisyklių bei normų, kurios privalomos be išimties visiems – tokiu atveju įpareigojimas kažką daryti (ar ko nedaryti) yra stipresnis, pvz.:

(5) <...> *wiffi žmones buk kakios ira gimines wiffi wiffi sakau tur klaufiti fchu tarnu Diwo...*

(BP II 50,7-8)

Deontinę reikšmę taip pat sustiprina: b) esamojo laiko formos, vartojamos konkrečiam, o ne apibendrintam laikui reikšti, taip pat c) tikslo sakiniai, prasidedantys jungtuku „kad“: tam, kad būtų pasiekta X, reikia atitinkamai elgtis. Tikslo sakiniu eksplicitiškai nusakoma būtinybės, arba atliktino veiksmo pagrindas, plg.:

(6) *Ka turrim weikti, idant apteifinti butumbim.* (BP II 487,16)

Tokio pobūdžio būtinybę, kokia iliustruojama sakinyje (6), Hansenas (2005, 17) pavadino „į tikslą orientuota būtinybė“ (ang. *purpose-oriented necessity*). Kaip būdinga neepisteminiam veiksmožodžiams (plg. Coates 1983; Wårnsby 2006), veiksmožodžio *turėti*:

- objektas, į kurį nukreipiamas modalumas, gali kontroliuoti veiksmą, perteikiamą sakinio propozicijoje;

- sakinio subjektas yra gyvas, galintis atlikti veiksmą, nusakomą sakinio propozicijoje;

- pagrindinis predikatas (t.y. bendratis komplementas) reiškia aktyvų veiksmą.

Visi šie kontekstiniai požymiai sietini su neepisteminėmis *turėti* reikšmėmis, labiausiai paplitusiomis analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose.

Be neepisteminų reikšmių, *turėti* itin retais atvejais gali realizuoti ir episteminę reikšmę, bet pāstarosios aptariamoms skirsnyje 4.1. Remiantis veiksmožodžio *turėti* vartosena senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos reikšmės pateiktos lentelėje 1:

TURĖTI
1. Posesyvumas
2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė
3. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)
4. Episteminė būtinybė

Lentelė 1. Veiksmožodžio *turėti* semantinė struktūra BP ir DP

3.2 Reik(ė)ti

Be veiksmožodžio *turėti*, kita dažna priemonė neepisteminiam modalumui reikšti analizuotuose senuosiuose tekstuose – predikatyvinė konstrukcija *būti reikia* ir veiksmožodis *reik(ė)ti*. Ši konstrukcija nemenkai paliudyta Daukšos *Postilėje*: rasti 188 pavartojimo atvejai. Bretkūno *Postilėje* veiksmožodis

reik(ė)ti bei analogiška predikatyvinė konstrukcija, palyginti su kitomis modalumo raiškos priemonėmis, vartojamas menčiau: iš viso užfiksuoti 75 *reik(ė)ti* pavartojimo atvejai. Pastarajam faktui įtakos galėtų turėti tai, kad Bretkūno *Postilėje* modalinei būtinybės reikšmei perteikti vartojama kitokių priemonių: veiksmažodžiai *pareitis(i)*, *turėti*, *derėti*, predikatyvinė konstrukcija *būti privalu*, neigiamą būtinybę arba galimybę (t.y. kai kažko daryti nebūtina arba negalima) perteikianti konstrukcija *būti valnu* ir pan.

Kaip minėta, DP, dažniau BP, šalia predikatyvinės konstrukcijos su veiksmažodžiu *būti* ir daiktavardžiu *reikia* pramaišiu vartojamos ir veiksmažodinės formos, plg. vartojamą predikatyvinę konstrukciją *reike būtų* ir analogišką veiksmažodinę formą *reiktú*:

(7) <...> *miefté Karâleus reike būtų iéβkot'*. (DP 590,24)

(8) <...> *ir ko ne réikia butú ižwóktumbei / oko reiktú pazopôstitumbei*.

(DP 231,2)

Konstrukcija *būti + reikia* turi jungties konstrukcijoms būdingų bruožų. Kai kalbama konstrukcija vartojama esamojo laiko kontekstuose, jungtis *būti* sakinyje nėra išreikšta. *Būti* eksplicitiškai reiškiamą būtajame laike ir kartais tariamą nuosaka. Neigiamuose kontekstuose pasitaiko taip, kad esamajame laike neigimo žymiklį turi forma *reikia*, o ne jungtis *būti*. Tai sustiprina prielaidą, kad *reikia* tam tikrais atvejais esti veiksmažodis, ne tik daiktavardis. Be to, neigimo atvejais valdomas genityvas, bet ne akuzatyvas, pvz.:

(9) *O dábarg kurís dris bilót / ioğ ne rêikia žudít' ųtembiecziúiu heretiku?*

(DP 518,18)

Būtojo laiko kontekstuose, nepaisant to, kad jungtis *būti* išreikšta, neigimo žymiklį turi forma *reikia* (*ne rêikia búwo*), o ne veiksmažodis *būti*. Tam, ar visais atvejais predikatyvinėje konstrukcijoje su veiksmažodžiu *būti* vartojamas daiktavardis, kelia abejonių ir kontekstai, kur predikatyvas *reikia* randamas su nosiniu balsiu: *reikia* arba *rėike*. Pastarosios formos galėtų būti laikomos dalyvinėmis. Tokių formų kaip dalyvinių interpretaciją galėtų patvirtinti formų vartosenos aplinka: predikatyvinė konstrukcija esti šalutiniame sakinyje, neretai subordinuojančiame kalbėjimo predikatą, taigi atpasakojamosios kalbos (arba evidencialumo) atvejais, persakant kito žodžius ar remiantis koku šaltiniu. Sumišusi predikatyvinės konstrukcijos ir pavienių veiksmažodinių formų vartoseną rodo, kad XVI a. modalinė neepisteminė būtinybės reikšmė realizuota abejojomis priemonėmis: predikatyvine konstrukcija ir veiksmažodžio forma.

Atkreiptinas dėmesys, kad nominalinė modalinių predikatų kilmė būdinga slavų kalboms: nemažai nekaitomų rusų kalbos modalinių žodžių yra atsiradę iš būdvardžių (Hansen 2004, 250). Turint minty, kad DP išversta iš lenkų kalbos, galima daryti prielaidą, kad kalbamą predikatyvinę konstrukciją išsiversti į lietuvių kalbą inicijavo originalo kalba. Pastebėtina, kad paprastai ten, kur DP vartojama predikatyvinė konstrukcija, lenkiškame tekste taip pat randama predikatyvinė konstrukcija *trzeba, potrzeba* ‚reikia‘ + *być* ‚būti‘, plg.:

(10) *Néfsa ne réike búwo iiémus klúmku rákiot’ <...>* (DP 419,24)

(11) *Abowiem nie trzebá im bylo tlumokow zbierác <...>* (W 433)

Taigi neatmestina vertimo šaltinio įtaka. Pusiaus originalia laikomoje Bretkūno *Postilės* I dalyje taip pat pasitaiko predikatyvinių konstrukcijų, pvz.: *nebuwa reike* (BP I 142,21) ir pan. Greta (greičiausiai pagal analogiją) vartojamos ir kitokios modalinės predikatyvinės konstrukcijos, pvz., *priwalu ira, newalnu ira* ir pan.

Vis dėlto analogiška raiška užfiksuota ir kituose (vėlesniuose) ankstyvuosiuose lietuvių kalbos šaltiniuose, pavyzdžiui, Chylinskio Biblijoje (XVII a.), kuri versta iš olandų kalbos (žr. Holvoet 2007, 47). Remdamasis pastarąja aplinkybe, Holvoetas nustatė esant bendrą neveiksmąžodinę modalinių vienetų kilmę slavų ir baltų kalbose (Holvoet 2007, 45).

Analizuotuose šaltiniuose *reik(ė)ti* (ir veiksmąžodžio forma, ir predikatyvinė konstrukcija) gali būti komplementuojama arba vardažodžio grupe (NP), arba bendraties forma (INF), arba šalutiniu sakiniu (ŠS). Pastebėta, kad DP *reik(ė)ti* dažniau funkcionuoja kaip modalinis veiksmąžodis, t.y. gerokai dažniau papildomas INF ar ŠS (145 atvejai iš 188 (77 %)) nei NP (43 atvejais iš 188 (23 %)). BP komplementų pasiskirstymas apylygis: *reik(ė)ti* komplementuojamas NP 45,3 % visų atvejų (34 iš 75), o komplementacija bendratimi ar šalutiniu sakiniu sudaro 54,7 % visų atvejų (41 iš 75). Konstrukcijose su bendraties komplementu vyrauja imperfektyvinės bendratys. Dažniausia yra esamojo laiko forma *reikia*. Kadangi analizuotuose senuosiuose tekstuose *reik(ė)ti* palyginti dažniau komplementuojamas bendratimi, natūralu, kad dominuoja modalinė aptariamo veiksmąžodžio vartoseną.

Struktūriniame modelyje su vardažodiniu komplementu realizuojama poreikio semantika. Neretai poreikis suvokiamas kaip abstraktus reiškiny, reikalaujamas kokios situacijos, tad struktūra *reik(ė)ti* + NP semantiškai analogiška struktūriniam modeliui *reik(ė)ti* + INF, plg.: *reikia tikėjimo* ir *reikia tikėti*.

Veiksmazodžiu *reik(ė)ti* bei analogiška predikatyvine konstrukcija su bendraties komplementu paprastai realizuojama nuo situacijos dalyvio nepriklausanti (ang. *participant-external*) būtinybė, jos deontinis ir nedeontinis potipiai. Dominuoja beasmenės konstrukcijos, vartojamos be išreikšto datyvinio subjekto. Kai datyvo subjektas išreikštas, dažniausiai pasitaiko dgs. 1 a. įvardis *mumus* ‚mums‘, kuriuo kalbėtojas įpareigoja ir save, ir adresatą, pvz.:

(12) *Ioğ iei nórime būt' izganíti réikia mumus atgimt'*: <...> (DP 453,15)

Išreikštas subjektas sustiprina deontinę beasmenių *reik(ė)ti* konstrukcijų interpretaciją: kalbėtojas perduoda įpareigojimą, kuris skirtas visiems žmonėms ir kurio šaltinis yra aukštesnė jėga – Dievas. Vartojant pirmojo asmens įvardį sukuriama stipresnio įpareigojimo poveikio strategija. Kai datyvo subjektas nėra išreikštas, būtinybė, reiškiamą veiksmazodžiu *reik(ė)ti*, yra bendro pobūdžio: daryti X reikia arba todėl, kad to reikalauja išorinės aplinkybės, arba autoritetą turinti kokia išorinė jėga.

Pasakytina, kad atvejų, kur būtinybę inicijuotų pats kalbėtojas, tiksliau – teksto kūrėjas, neaptikta. Pastaroji aplinkybė priklauso nuo senųjų tekstų žanro ypatybių. Kadangi analizuojami senieji lietuvių kalbos raštai – religinio pobūdžio tekstai, modalinė nuo situacijos dalyvio nepriklausančios būtinybės reikšmė esti objektyvus įpareigojimas, paremtas religine norma: kalbėtojas paprastai nėra modalumo šaltinis, jis tik perteikia, skelbia Dievo valią, pvz.:

(13) *Réikia tad tikié i ne maž ne abeiot' / ioğ Diéwas yrá* (DP 222,51)

Kaip ir veiksmazodžio *turėti*, taip ir veiksmazodžio *reik(ė)ti* atveju deontinė reikšmė priklauso nuo tam tikros kontekstinės aplinkos. Ji ypač akivaizdi tais atvejais, kai modalinė konstrukcija su *reik(ė)ti* eina šalutiniame sakinyje, papildančiame mentalinius arba kalbėjimo veiksmazodžius, taip pat priežastiniais ryšiais susijusiuose sakiniuose ([...], *tad reikia* [...] ir pan.), tikslo sakiniuose (*reikia idant* [...]) ir pan. Be to, tai, kad veiksmazodis vartojamas modaline įpareigojimo reikšme, kartais padeda nustatyti dermė su kitu modaliniu žodžiu: tame pačiame kontekste *reik(ė)ti* gali būti vartojamas kartu su kitu įpareigojimą reiškiančiu veiksmazodžiu, pvz.:

(14) *Efch efmi didzios Gimines / didzio Pono kokio waikas / man nereik / man nepriwalu ira dirpti*
<...>

(BP II 275,20)

Priešingai nei analizuotuose senesiuose tekstuose, dabartinėje lietuvių kalboje veiksmazodis *reik(ė)ti* kur kas dažniau reiškia subjektyvią nuo situacijos dalyvio nepriklausančią, deontinę būtinybę. Vartosenos kontekstai išsiplėtė, veiksmazodis nebėra apribotas religinių kontekstų, todėl ir perteikiama

reikšmė platesnė, bendresnio pobūdžio (plačiau žr. Jasionytė 2012, Jasionytė-Mikučionienė 2014). Hansenas nustatė panašų semantinį rusų kalbos modalinių žodžių kelią: iš „religinio įpareigojimo“ (ang. *religious obligation*) reikšmės modaliniai išplėtė semantiką į „subjektyvią“ (deontinę) ir „objektyvią“ būtinybę (Hansen 2004, 254). Šiuo atžvilgiu *reik(ė)ti* galima sieti su subjektifikacijos procesu: subjektyvios deontinės reikšmės atveju modalumo šaltinis yra kalbėtojas, o senuosiuose tekstuose, kaip minėta, modalumo šaltinis – ne kalbėtojas, bet kokia išorinė jėga, dažniausiai religinė konvencija.

Tirtuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose veiksmazodis *reik(ė)ti* pirmiausia sietinas su nuo situacijos dalyvio nepriklausančia (ang. *participant-external*) būtinybe, objektyviu deontinės būtinybės potipiu. Nuo situacijos dalyvio priklausančios (ang. *participant-internal*) būtinybės atvejų neužfiksuota. Pastarąją reikšmę *reik(ė)ti* vartojamas dabartinėje lietuvių kalboje, plg.:

(15) *Man tikrai reikia pailsėti.* (Jasionytė 2012, 211)

Remiantis įvairių kalbų konstrukcijų, kurių šaltinio reikšmė „reikėti“, semantine raida, pastebėtina, kad semantiškai nuo situacijos dalyvio priklausanti būtinybė pereina į nuo situacijos dalyvio nepriklausančią būtinybę. Šis kitimas esti vienakryptis; plg. van der Auwers ir Plungiano pasiūlytą semantinį žemėlapiį:

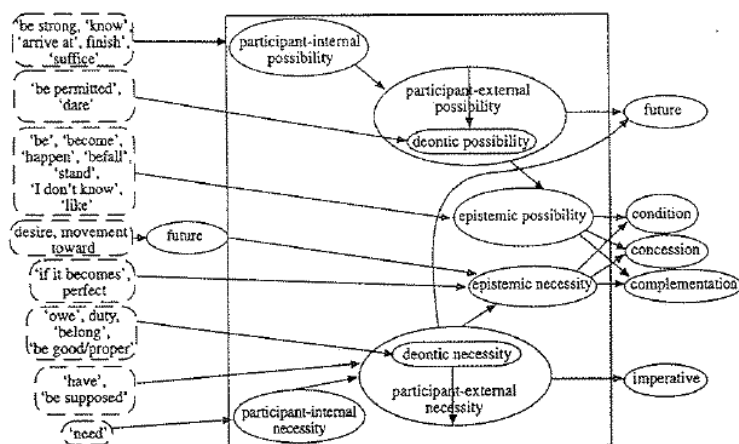

Figure 14. Unifying the possibility and necessity paths

Schema 1. Semantinis kelias iš šaltinio „reikėti“ (van der Auwers ir Plungian 1998, 98)

Priešinga semantinės raidos kryptis išaiškinta tiriant anglų kalbos veiksmazodį *need (to)* „reikėti“ (Taeymans 2006; Loureiro-Porto 2009), taip pat atlikus platesnius tarpkalbinius tyrimus (žr. Narrog 2010, 2012). Skirtingai nei van der Auwers ir Plungian, minėti autoriai teigia, kad semantinė kryptis

įmanoma tik iš nuo situacijos dalyvio nepriklausančios (ang. *participant-external*) būtinybės į nuo situacijos dalyvio priklausančią (ang. *participant-internal*) būtinybę, bet ne priešingai. Analizuotuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose užfiksuotas veiksmažodžio *reik(ė)ti* modalinių reikšmių pasiskirstymas paremtų pastarąją, naujesniuose tyrimuose išaiškintą tendenciją. Antra vertus, senųjų lietuvių kalbos raštų žanras, t.y. religinis tekstų pobūdis, galėtų būti ribojamasis veiksnys kalbant apie nuo situacijos dalyvio priklausančią būtinybę kaip apie vėlesnę reikšmę analizuojamo veiksmažodžio semantinėje struktūroje ir apskritai apie jos vietą modalinių reikšmių raidoje.

Remiantis veiksmažodžio *reik(ė)ti* vartoseną senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos veiksmažodžio reikšmės pateiktos lentelėje 2:

REIK(Ė)TI
1. Daikto ar dalyko poreikis
2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti būtinybė
3. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)

Lentelė 2. Veiksmažodžio *reik(ė)ti* semantinė struktūra BP ir DP

3.3 *Pareitis(i)* ir *prieitis(i)*

Dar viena iš dažnesnių priemonių senuosiuose raštuose neapibrėžiamam modalumui reikšti – sangražiniai veiksmažodžiai *pareitis(i)* ir *prieitis(i)*. Šie šaknimi *eiti* paremti veiksmažodžiai modalumą realizuoja beasmenėse konstrukcijose, kur agentas reiškiamas naudininku, o objektas – bendratimi arba (rečiau) šalutiniu sakiniu su jungtuku *idant*. Taigi, kaip ir veiksmažodžiai *reik(ė)ti*, *derėti* ar predikatyvinės konstrukcijos *būti privalu*, *valnu*, veiksmažodžiai *pareitis(i)* ir *prieitis(i)* priskirtini beasmenių modalinių raiškos priemonių poklasiui. Iš viso rasti ir išanalizuoti 138 veiksmažodžio *pareitis(i)* atvejai ir 25 veiksmažodžio *prieitis(i)* atvejai.

Pastebėta, kad veiksmažodžiai *pareitis(i)* ir *prieitis(i)* nevienodai pasiskirstę analizuotuose senuosiuose tekstuose: veiksmažodis *pareitis(i)* būdingas BP kalbai, o *prieitis(i)* – DP kalbai. Be to, veiksmažodžio *pareitis(i)* atveju modalinių reikšmių raiška yra palyginti geriau išplėtotą nei veiksmažodžio *prieitis(i)* atveju: iš visų *pareitis(i)* vartosenos atvejų su bendraties komplementu modalinės reikšmės sudaro 89 %, o *prieitis(i)* atveju – tik 24 %. Veiksmažodis *prieitis(i)* tipiškėnis arba perteikiant reikšmę „priklauso“ (pavyzdys 16), arba „judėti tam tikra kryptimi“ (pavyzdys 17), pvz.:

(16) <...> *turēt̃ ieĩp̃ d̃idi rūpinima ape d̃aiktus t̃us kur̃ie k̃ūnui priē̃itĩs*: (DP 36,42)

(17) *Priek̃ites iop ir būkite apβwieft̃i*. (DP 576, 28)

Abiejų reikšmių atvejais *prieitis(i)* papildomas vardažodžio grupė (NP) (plačiau apie aptariamų veiksmažodžių galimas nemodalines reikšmes žr. Jasionytė-Mikučionienė 2016).

Tirtoje medžiagoje nagrinėjami veiksmažodžiai modalinių reikšmių lygmenyje pirmiausia sietini su deontine reikšme: kalbėtojas sako, kaip reikia tinkamai elgtis, ką daryti, kaip pagal tam tikras taisykles ar normas turėtų būti. Labai dažnai bendraties komplementu eina veiksmažodis „daryti“, plg.:

(18) *Kaip Ponas Kristus kartais piktūsius ira barens <...> teipo ir dabar kožnam kofnadiiui **pareitis** dariti <...>*

(BP II 82,20).

Tiesa, kaip ir *turėti* ar *reik(ė)ti* atveju, modalumo šaltinis nėra pats kalbėtojas, – jis tik perteikia religinę normą.

Be deontinės reikšmės, galima ir nedeontinės (arba nuo situacijos dalyvio nepriklausančios) būtinybės reikšmė, plg.:

(19) *Bęť ioğ Iokúbas ir Iónas / tarp' kí tu Apařtaľu bŭ artímiáuři / padermé Wieřpatiés Ieřaus pagáľ kúna / dau giásň bróléi izğ seřeru: todéliğ iřmáné / ioğ iiémus **prięios** turét' pírma wiéta teip' artimŭmp řawŭmp.*

(DP 483, 9-12)

Tai, ką situacijos dalyviui tenka atlikti ar išgyventi, nuo jo nepriklauso, susiklosto netikėtai ir yra inicijuojama kokios išorinės jėgos. Tiriant modalumo raiškos priemones, paremtas šaknimi *eiti*, pastebėta, kad pirmiausia jos sietinos su žemesnio laipsnio būtinybe (ang. *weak necessity*) (plg. Bourdin 2014, 110). Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, senosios lietuvių kalbos *pareitis(i)* ir *prieitis(i)* atitinka minėtą tendenciją: kalbėtojas (resp. teksto kūrėjas) praneša, bet ne primygtinai primeta, kaip reikia tam tikrais atvejais elgtis. Šiuo atžvilgiu aptariamieji veiksmažodžiai panašūs į kitą modalinį senuosiuose tekstuose vartojamą veiksmažodį *derėti* arba *priderėti*, plg.:

(20) *Nédęra keláut' kely be dídžio réikaľo.* (DP 340,29)

Remiantis veiksmažodžių *pareitis(i)* ir *prieitis(i)* vartosena senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos reikšmės pateiktos lentelėje 3:

PAREITIS(I)	PRIEITIS(I)
1. Priklausymas	1. Priklausymas
2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti	2. Kryptingas judėjimas

būtinybė	3. Nuo situacijos dalyvio
3. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)	nepriklausanti būtinybė
	4. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)

Lentelė 3. Veiksmažodžių *pareitis(i)* ir *prieitis(i)* semantinė struktūra BP ir DP

3.4 Būti privalu

Stipriai neepisteminei būtinybei reikšti analizuotuose senuosiuose tekstuose vartojama predikatyvinė konstrukcija *būti privalu*. Iš viso rasti 45 atvejai, kur kalbama konstrukcija funkcionuoja kaip modalumo raiškos priemonė. Modalinę reikšmę sustiprina kalbamos konstrukcijos vartosena surieveiksmiais *labai, didei* – šitaip perteikiamas stiprus deontiškumo laipsnis, plg.:

(21) *Nefa mumus tatau tiketi labai **privalu** ira.* (BP II 11,19)

(22) *Beį ūmus tēfa fakāu ioę ūmus **privalū** yra ir naudīnga idānī nueicziō.* (DP 216,9)

Kaip rodo aukščiau pateikti pavyzdžiai, modalinė būtinybės reikšmė realizuojama beasmenėse konstrukcijose arba su bendraties komplementu, arba su šalutinio sakinio komplementu. Šalia predikatyvinės konstrukcijos *būti privalu* pasitaiko ir veiksmažodis *pri(si)valėti* (DP ir forma *privalauti*), tačiau šis veiksmažodis dažniausiai vartojamas leksine reikėjimo, poreikio reikšme, pvz.:

(23) *Schitai ifchtiēfos labai Schwenti brangus darbai ira Schwentos Dwafes kuru mes krikščzonis didei ir per didei **priffiwalom**.*

(BP II 88,11-13)

Tiesa, ne visur aišku, ar veiksmažodžio reikšmė *pri(si)valėti* yra „reikalingas, -a; būti reikalingam ko“, ar „privalomas, -a“. Dėl galimybės turėti reikšmę „reikalingas, -a“ veiksmažodis *privalėti* priartėja prie veiksmažodžio *reikėti*, – šaltinio semantika ta pati². Atvejų, kur aptariamieji veiksmažodžiai galėtų turėti modalinių reikšmių, vos vienas kitas, pvz.:

(24) <...> *teifūiu / kurié **ne privalo** darīt gailėimo.* (DP 279,14)

Remiantis predikatyvinės konstrukcijos *būti privalu* ir veiksmažodžių *pri(si)valėti* ir *privalauti* vartosena senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos reikšmės pateiktos lentelėje 4:

² LKŽ pirmąją *privalėti* reikšmę apibrėžia taip pat kaip „būti reikalingam, reikėti“

BŪTI PRIVALU	PRI(SI)VALĖTI, PRIVALAUTI
1. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)	1. Būti reikalinga, privaloma 2. Deontinė būtinybė (įpareigojimas)

Lentelė 4. Konstrukcijos *būti privalu* ir veiksmažodžių *pri(si)valėti* ir *privalauti* semantinė struktūra BP ir DP

3.5 *Musyti*

Daukšos *Postilėje*, šalia jau nagrinėtų raiškos priemonių neapstatominei būtinybei reikšti, vartojamas skolinys *musyti*. Iš viso rasta 57 kalbamo veiksmažodžio pavyzdžiai. Nagrinėjamas veiksmažodis vartojamas asmeninėse konstrukcijose, išskirtinai komplementuojamas bendratimi ir perteikia reikšmę „turėti, privalėti“, pvz.:

(25) <...> *βίτιε μουφιε κειτ' perfakióimq nūg pafáulo.* (DP 531,16)

Taigi, veiksmažodį *musyti* galima laikyti funkciniu analogu aukščiau aptartai predikatyvinei konstrukcijai *būti privalu*, kartais ir veiksmažodžiui *turėti*, kai šis vartojamas modaline deontinės būtinybės reikšme. Faktą, kad *musyti* vartojamas neoriginalioje Daukšos *Postilėje*, bus lėmusi *Postilės* šaltinio kalba: nustatyta, kad veiksmažodis *musieć* „turėti“ į lenkų kalbą perimtas iš vokiečių kalbos jau maždaug XIV–XV a. (Hansen 2000, 80). Anot Hanseno (ten pat), vokiečių *müssen* „turėti“ į senąsias slavų (įskaitant lenkų) kalbas pateko dėl to, kad tose kalbose trūko leksinio vieneto, specializuoto būtinybei reikšti. *Musyti* atsiradimo lietuvių kalboje motyvacija kita: kaip matyti, senuosiuose tekstuose (neapstatominei) būtinybei reikšti vartojama bent keletas priemonių, o veiksmažodis *musyti* greičiau vertintinas kaip lenkų kalbos įtakos rezultatas.

Remiantis veiksmažodžio *reik(ė)ti* vartosena senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos veiksmažodžio reikšmės pateiktos lentelėje 5:

MUSYTI
Deontinė būtinybė (įpareigojimas)

Lentelė 5. Veiksmažodžio *musyti* semantinė struktūra BP ir DP

3.6 *Galėti*

Neapstatominei galimybei reikšti ir BP, ir DP įsitvirtinęs veiksmažodis *galėti*: BP rasta 417 *galėti* pavartojimo pavyzdžių, o DP – 1308. Abiejuose nagrinėtuose šaltiniuose nagrinėjamas veiksmažodis visais atvejais komplementuojamas bendratimi. Veiksmažodžio *galėti* vartosenos kontekstai gausūs ir

įvairiopi: *galėti* realizuoja nuo situacijos dalyvio priklausančią (ang. *participant-internal*) (26) ir nuo situacijos dalyvio nepriklausančią (ang. *participant-external*) galimybę (27), pvz.:

(26) *Nes bítái Díewas múfu kuri gârbiname gal mus izgélbet izg kâmino úgnies lâizdanczios...*

(DP 81,39)

(27) *Idánt' tatái géréus pérmanit' galétumbimę imkime po akim Ewangelía S. ir dábókímes...*

(DP 347,10)

Pavyzdyje (26) iliustruojama, kad subjektas, kurio referentas yra gyvas, turi tam tikrų (įgimtų) galių, o pavyzdyje (27) veiksmažodžiu *galėti* perteikiama galimybė kitokia, – priklauso nuo išorinių aplinkybių. Kaip matyti, nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės interpretacija akivaizdi tikslo sakiniuose.

Veiksmažodžiu *galėti* gali būti perteikiamas ir deontinis nuo situacijos dalyvio nepriklausančios galimybės potipis, pvz.:

(28) *<...> kunigai ir kiti tie wel wêftis ne gal lígei kaip ir bitie kurie tur pirm kita moteri.*

(DP 70,26)

Kaip ir neepisteminės būtinybės atveju, galimybė nėra subjektyvi, greičiau kokios moralinės ar religinės normos motyvuojama. Pastebėta, kad leidimo arba prohibityvinei reikšmei perteikti Bretkūnas *Postilėje* vartoja semantiškai analogiškas konstrukcijas *newalnu yra „negalima“* ir *walia yra „galima“*, plg.:

(29) *...wiffiems žmoniams walnu ira wefti alba nuteketi waiiffitiffi ir fwieta pilditi iog newalnu ira kožnam wefti marcze alba Moteri kaip koke pagawens be perfkirimo perfonu.*

(BP I 176,25–177,1-3)

Be aptartų modalinių veiksmažodžio *galėti* reikšmių, būtojo laiko kontekstuose kartais galima įžvelgti aktualizuotą galimybę (arba implikatyvinę reikšmę), – tokiu atveju modalinės interpretacijos nėra, pvz.:

(30) *Eme potam akmenis / idant ant io meftu. Bet neteipo negaleia io iweikti / nefa ghis po akim iu stowedams / passiflepe / kaip anis io negaleia regeti / nei akmeneis ußgauti.*

(BP I 327,4; 327,6)

Iš pavyzdžio (30) akivaizdu, kad konstrukcijomis „**negalėjo** jo įveikti“ bei „jo **negalėjo** regėti“ atitinkamai implikuojamos reikšmės „neįveikė jo“ ir „neregėjo“.

Be *galėti*, Bretkūno *Postilėje* dar pasitaiko ir veiksmažodis *gauti* (DP taip pat ir veiksmažodis *tekti*) neepisteminėi galimybei perteikti (apie *gauti* ir *tekti* kaip modalinių vienetų statusą senuosiuose (XVI-

XVII a.) lietuvių kalbos raštuose plačiau žr. Jasionytė-Mikučionienė 2015). Kitaip nei *galėti* atveju, veiksmažodžiu *gauti* perteikiama galimybė suvoktina kaip siekiamybė (arba pasiekimas): subjektas deda pastangų ir bando sukurti tokią situaciją, kad būtų palanku daryti X, o X paprastai yra norimas, geidžiamas, reikiamas (daugiau žr. Jasionytė-Mikučionienė, 2015), plg.:

(31) *Bet Kristus todel ju Weidmaineis fuffieit / idant anus gautu apbarti / pamokiti ir ant tikro kelio wefti / <...>*

(BP II 422, 6–8).

Remiantis veiksmažodžio *galėti* vartoseną senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, paliudytos reikšmės pateiktos lentelėje 6:

GALETI
1. Nuo situacijos dalyvio priklausanti galimybė
2. Nuo situacijos dalyvio nepriklausanti galimybė
3. Deontinė galimybė (leidimas)
4. Aktualizuota galimybė

Lentelė 6. Veiksmažodžio *galėti* semantinė struktūra BP ir DP

4 Episteminio modalumo raiška

Lingvistinėje literatūroje pabrėžiama, kad episteminis modalumas susijęs su pasakymo proposicijos teisingumo galimybe arba būtinybe, taip pat su kalbėtojo žiniomis, nuomone ar įsitikinimais apie pasaulį (plg. Lyons 1977: 797; Quirk *et al.* 1985: 219–220 ir kt.). Episteminis modalumas paprastai apibūdina teiginius: kalbėtojas vertina, kiek tam tikras teiginys atitinka tikrovę, pvz.:

(32) *Someone is knocking at the door. That **will** be John.* (Nuyts 2006, 6)

‘Kažkas beldžia į duris. **Tikriausiai** Džonas.’

Episteminį modalumą van der Auwera ir Plugianas (1998, 81) interpretuoja kaip ir kiti autoriai: teigiama, kad episteminis modalumas susijęs su kalbėtojo sprendimu (ang. *judgement*), kiek kalbama proposicija atitinka tikrovę arba, kitaip tariant, proposicija vertinama kaip galima arba tikėtina atsižvelgiant į tam tikrą sprendimą(-us), pvz.:

(33) *John may have arrived.*

‘Džonas galbūt atvyko / gali būti atvykęs.’

(34) *John must have arrived.*

‘Džonas tikriausiai atvyko / turi būti atvykęs.’

(van der Auwera, Plungian 1998, 81)

Palyginti su neepisteminiu modalumu, aptartu skyriuje 3, episteminio modalumo raiška nagrinėtuose senuosiuose lietuvių kalbos tekstuose gerokai menkesnė: iš viso rasti tik 34 galimai episteminių modalumą perteikiančių atvejai. Taip gali būti dėl dviejų priežasčių: 1) episteminės reikšmės tiriamu kalbos raidos etapu buvo menkai išplėtotos (tai atitiktų ir universalią reikšmių kitimo iš neepisteminių į epistemines tendenciją kitose pasaulio kalbose (plg. van der Auwera & Plungian 1998); 2) dominuojančią deontinės reikšmės poziciją gali būti lėmęs religinis tirtų raštų pobūdis, kur teksto autorius (arba kalbėtojas) moko skaitytoją tikėjimo tiesų, kaip reikia gyventi bei elgtis pagal Dievo valią, o ne reiškia subjektyvią savo poziciją perteikiamų teiginių atžvilgiu.

4.1 Episteminė būtinybė

Iš episteminio modalumo raiškos priemonių pirmiausia minėtinasrieveiksmis *veikiai*, kuris, šalia modalinės reikšmės, ir BP, ir DP dar turi ir nedomalinę reikšmę „greitai“. Kaip rodo analizė, *veikiai* vartojamas gana aukšto laipsnio episteminėi būtinybei perteikti, plg.:

(35) *Bet anis buwa Pagonis, tatau efi tokie žmones, kurie Diewo žodžio neturea, kurie ape Diewa **weikiei** kaip ir nit nieko nežinnoia...*

(BP I 153,22-24)

Pavyzdyje (35) kalbėtojo abejonę perteikiamos propozicijos atžvilgiu sustiprina junginys „kaip ir“.

Be kalbamorieveiksmio, episteminėi būtinybei perteikti (nors ir retai) vartojamas veiksmažodis *turėti*. Skirsnyje 3.1 *turėti* buvo aptariamas kaip viena iš pagrindinių neepisteminio modalumo raiškos priemonių, tačiau, be neepisteminės būtinybės, *turėti* (nors ir retai) dar gali reikšti episteminę būtinybę: pavyzdyje (36) kalbėtojas, remdamasis tam tikromis žiniomis, spėja, kad „Ponas Kristus turi būti amžinas ir visagalis Dievas“. Šiuo atveju analizuojamo veiksmažodžio reikšmė tiesiogiai priklauso nuo veiksmažodžio, su kuriuo jis jungiasi, semantikos: *turėti* komplementu eina statyvas (veiksmažodis *būti*). Gerai žinomas faktas, kad prototipiniai episteminio modalumo pavyzdžiai paprastai yra statyvinės konstrukcijos (plg. Coates 1983; Fachinetti 2003; Heine 1995; Wärensby 2004).

(36) *Kadangi Ponas Kriftus pirm žinna kas iam pajkui bus <...> tadda ghis ifch tiefos **tur** amžinas ir wijfagalins Diewas but.*

(BP II 73,22-24)

Episteminę reikšmę gali sustiprinti kontekstiniai elementai: priežasties sakiny su jungtuku „kadangi“ ir adverbialas „iš tiesos“.

Lingvistiniuose darbuose pastebėta, kad plačiosios aprėpties (ang. *wide-scope*) deontinė reikšmė yra tarpinė grandis tarp deontinės ir episteminės reikšmių (plg. Dasher & Traugott 2002; Narrog 2012). BP pasitaiko atvejų, kai neepisteminė reikšmė vartojamas *turėti* modifikuoja visą propoziciją, plg.:

(37) *Ape fchi ludij wiffi prarakai iog per JO WARDA wiffi kurie ing ghi tik atleidima grieku tur gauti.*
(BP I 135,19-20)

Schemiškai plačiosios aprėpties deontinę reikšmę galima pavaizduoti štai taip:

turėti [visi gaus griekų atleidimą]

o scheminės reikšmės parafrazė būtų tokia: „turi būti taip, kad visi, kurie į jį [Dievą] tiki, gaus griekų atleidimą“. Pasakyti, ar plačiosios aprėpties kontekstai davė pagrindą episteminėms reikšmėms atsirasti, sunku, tačiau bendrumų tarp plačiosios aprėpties deontinių ir episteminų kontekstų esama, iš kurių, kaip minėta, svarbiausias – modalinio predikato galimybė modifikuoti visą propoziciją.

4.2 Episteminė galimybė

Analizuotuose senuosiuose tekstuose (ir BP, ir DP) episteminėi galimybei reikšti vartojama veiksmažodžio *regētis* forma *regis*, kuria rodoma kalbėtojo nuostata (t.y. abejonė) perteikiamos propozicijos atžvilgiu, plg.:

(38) *...bet' wifsi daiktai / kurie regis nekū / yra tušti ir niekam ne dera:* (DP 581,39)

Kalbamais atvejais forma *regis*, panašu, nepriklauso pagrindinei predikacijai ir užima parentetinę poziciją, negana to, modifikuoja visą propoziciją: **regis** [daiktai yra tušti ir niekam nederą].

Be formos *regis*, Daukšos *Postilėje* aptiktas dar vienas atvejis – veiksmažodžio *tartumei* pavartojimas, reiškiant kalbėtojo netikrumą, abejojimą, pvz.:

(39) *...giwëndamas gîrioi su žmonemis nē būrfidamas ir tikrai tartumei nē wālgidamas neigērdamas.*
(DP 580,28-30)

Vis dėlto platesnius apibendrinimus dėl episteminio modalumo raiškos senuosiuose lietuvių kalbos raštuose pateikti sunku, nes, kaip matyti, episteminų modalinių vienetų vartosena ne tokia gausi ir įvairi kaip neepisteminų modalinių vienetų.

Analizuotų modalumo raiškos priemonių inventorių apibendrintai pateiktas lentelėje 7:

Modalumo tipas	Pusiau originalus BP	Neoriginalus DP
Neepisteminis modalumas	<i>derėti, galėti, gauti, pareitis, būti privalu, pri(si)valėti, reik(ė)ti (būti reikia), turėti, būti valnu</i>	<i>galėti, gauti, musyti, (pri)derėti, prieitis, privalėti (privalyti), reikėti (būti reikia), tekti (?), turėti</i>
Episteminis modalumas	<i>regėtis, turėti, veikiai</i>	<i>regėtis, tartumei, veikiai</i>

Lentelė 7. Modalumo raiškos priemonių inventorių BP ir DP

5 Apibendrinamosios pastabos

Tirtų pusiau originalių ir neoriginalių XVI a. tekstų modalinių vienetų inventorių gana platus ir įvairus: rasti ir tokie modaliniai vienetai, kurie vartojami dabartinėje kalboje (pavyzdžiui, veiksmažodžiai *gauti, derėti, reik(ė)ti, turėti* ir kiti), ir tokie, kurių struktūrinės ypatybės ilgainiui pakito (pavyzdžiui, iš lenkų kalbos verstoje Daukšos „Postilėje“ vietoje veiksmažodžio *reikėti* pasirodo konstrukcija *būti reik(i)a*).

Pastebėta, kad neepisteminio modalumo raiška senesiuose lietuviškuose tekstuose gerokai platesnė nei episteminio modalumo: kalbamo tipo modalumas dažniausiai perteikiamas veiksmažodžiais *gauti, derėti, pareiti(s(i)), reikėti, turėti*, predikatyvinėmis konstrukcijomis *būti privalu, būti valnu*, o episteminis modalumas – prieviksiu *veikiai (veikiaus)*, taip pat veiksmažodinėmis formomis *turi, regis* ir *tartumei*. Kalbamą aplinkybę gali būti lėmusios dvejopos priežastys: 1) episteminės reikšmės tiriamu kalbos raidos etapu tebuvo menkai išplėtotos (tai atitiktų ir universalią reikšmių kitimo iš neepisteminų į epistemines tendenciją kitose pasaulio kalbose), 2) dominuojančią deontinės reikšmės poziciją gali būti lėmęs religinis tirtų raštų pobūdis, kur teksto autorius (arba kalbėtojas) moko skaitytoją tikėjimo tiesų, kaip reikia gyventi bei elgtis pagal Dievo valią.

Analizuotuose senesiuose tekstuose neepisteminė būtinybė pirmiausia sietina su modaliniais vienetais *turėti, reik(ė)ti (būti reik(i)a), pareitis(i)* ir *prieitis(i), derėti, būti privalu, musyti*, o neepisteminė galimybė – su veiksmažodžiais *galėti*, rečiau su *gauti, tekti*. Episteminė būtinybė sietina su veiksmažodžiu *turėti* ar prieviksiu *veikiai*, episteminė galimybė – su perceptinio veiksmažodžio *regėtis* formomis, taip pat su veiksmažodine forma *tartumei*. Neepisteminų reikšmių lygmenyje analizuoti modaliniai vienetai pirmiausia sietini su nuo situacijos dalyvio nepriklausančia (ang. *participant-external*) būtinybe ar galimybe, rečiau – su deontiniu kalbamos būtinybės ar galimybės potipiu, taip pat su nuo situacijos dalyvio priklausančia (ang. *participant-internal*) būtinybe ar galimybe. Deontinė būtinybė ar galimybė nėra subjektyvi, t.y. jos šaltinis paprastai yra ne kalbėtojas ar teksto

kūrėjas, bet išorinė jėga – moralinė ar dažniau religinė konvencija. Pastaroji aplinkybė gali priklausyti nuo senųjų tekstų žanro ypatybių.

Literatūra

Bybee Joan, Perkins Revere, Pagliuca William 1994, *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago: University of Chicago Press.

Bolinger D. 1980, Wanna and the gradience of auxiliaries, *Wege zur Universalienforschung: Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler*. Brettschneider G., Lehmann C. (eds.), Tübingen: Gunter Narr, 292–299.

Bourdin Phillipe 2014, When *come* and *go* go necessary, ‘Come’ and ‘Go’ off the Beaten Grammaticalization Path, Devos Maud, van der Wal Jenneke (eds.), Berlin: De Gruyter, 103–164.

Boye Kasper, Harder Peter 2012, A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization, *Language* (Washington), Vol. 88 (1), 1–44.

Coates Jennifer 1983, *The Semantics of Modal Auxiliaries*, London: Croom Helm.

Facchinetti Roberta 2003, Pragmatic and sociological constraints on the functions of *may* in contemporary British English, *Modality in Contemporary English*, Facchinetti Roberta, Krug Manfred, Palmer Frank (eds.), Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 301–327.

Jasionytė Erika 2012, Lithuanian Impersonal Modal Verbs *reik(ė)ti* ‘need’ and *tekti* ‘be gotten’: A Corpus-based Study, *Multiple Perspectives in Linguistic Research on Baltic Languages*, Usonienė Aurelija, Nau Nicole, Dabašinskienė Ineta (eds.), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 206–228.

Jasionytė-Mikučionienė Erika 2014, *Gramatinimas lietuvių kalboje: modalinių reikšmių susidarymas*, Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jasionytė-Mikučionienė Erika 2015, Akvizityviniai veiksmažodžiai *gauti* ir *tekti* senosiuose XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose, *Kalbotyra* 67, 24–44.

Jasionytė-Mikučionienė Erika 2016, On the modal functions of Lithuanian verbs of coming, *Kalbotyra* 69, 104–120.

Hansen Björn 2000, The German modal verb ‚müssen‘ and the Slavonic Languages – The reconstruction of a success story, *Scando Slavica* 46, 77–93.

Hansen Björn 2004, Modals and the boundaries of grammaticalization: The case of Russian, Polish and Serbian-Croatian, *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its*

Components (Series Title: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 158), Wiemer Björn, Bisang Walter, Himmelmann Nikolaus (eds.), Berlin: Mouton de Gruyter, 245–270.

Hansen Björn 2005, How to measure areal convergence: a case study of contact-induced grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic contact area, *Modality in Slavonic Languages: New Perspectives*, Hansen Björn, Karlík P. (eds.), München: Sagner.

Heine Bernd 1995, Agent-oriented vs epistemic modality: Some observations on German modals, *Modality in grammar and discourse*, Bybee Joan, Fleischman Suzanne (eds.), Amsterdam: John Benjamins, 17–53.

Heine Bernd 2002, On the role of context in grammaticalization, *New Reflections on Grammaticalization*, Wisner Ilse, Diewald Gabriele (eds.), 83–102.

Holvoet Axel, Judžentis Artūras 2004, Nuosakos kategorijos struktūra, *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Holvoet Axel, Semėnienė Loreta (eds.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 77–104.

Holvoet Axel 2007, *Mood and modality in Baltic*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Krug Manfred G. 2000, *Emerging English modals: a corpus-based study of grammaticalization*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Lehmann Christian 1995 [1982], *Thoughts on Grammaticalization*. (LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 1), Munich/Newcastle: LINCOM EUROPA.

Loureiro-Porto Lucía 2009, *The Semantic Predecessors of Need in the History of English* (c. 750–1710), Oxford: Blackwell.

Lyons John 1977, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Narrog Heiko 2010, Voice and non-canonical case marking in the expression of event-oriented modality, *Linguistic Typology* 14, 71–126.

Narrog Heiko 2012, Modality, Subjectivity, and Semantic Change: A Cross-Linguistic Perspective, Oxford: OUP.

Nuyts Jan 2006, Modality: Overview and linguistic issues, *The expression of modality*, Frawley William (ed.), Berlin: Mouton, 1–26.

Palmer Frank R. 1986, *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.

Quirk Randolph, Greenbaum Sidney, Leech Geoffrey, Svartvik Jan 1985, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, New York: Longman.

Sweetser Eve 1990, *From etymology to pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Taeymans Martine 2006, *An Investigation into the Emergence and Development of the Verb Need from Old to Present-Day English: A Corpus-Based Approach*, PhD dissertation, University of Antwerp.

Traugott Elizabeth Closs 1989, On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change, *Language* 65, 31–55.

Traugott Elizabeth Closs, Dasher Richard B. 2002, *Regularity in Semantic Change*, Cambridge: CUP.

Traugott Elizabeth Closs 2003, From subjectification to intersubjectification, *Motives for Language Change*, Hickey Raymond (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 124–139.

Traugott Elizabeth Closs 2006, Historical aspects of modality, *The Expression of Modality*, Frawley Williams (ed.), Berlin: Mouton de Gruyter, 107–139.

van der Auwera Johan, Plungian Vladimir 1998, Modality's semantic map, *Linguistic Typology* 2, 79-124.

Wärnsby Anna 2006, *(De)coding modality. The case of must, may, måste and can*, Doctoral dissertation, Lund: Lund university.

Įteikta 2016-11-30
Priimta 2016-12-23